

KRZYSZTOF STEFAŃSKI

Uniwersytet Łódzki, Instytut Historii Sztuki

 ORCID ID: 0000-0002-9686-7463

ARS INSPIRATIO

STUDIA DEDYKOWANE

PROFESOR ELEONORZE

J E D L I Ń S K I E J

ISBN 978-83-8331-666-6

DOI: 10.18778/8331-666-6.10

MUZEA W PAŁACACH ADAPTACJA ŁÓDZKICH REZYDENCJI FABRYKANCKICH NA CELE MUZEALNE

STRESZCZENIE

Zjawisko przeznaczania po 1945 roku rezydencji łódzkich przemysłowców – willi i pałaców – na cele muzealne to fenomen zasługujący na bliższą analizę. Losy tych obiektów są odbiciem znamiennych przemian ustrojowych w okresie powojennym. Do najciekawszych przedsięwzięć tego rodzaju można zaliczyć przekazanie na cele muzealne rezydencji należących do najważniejszych rodów fabrykanckich Łodzi: dawny pałac Izraela Poznańskiego przeznaczono na siedzibę Muzeum Miasta (wcześniej Muzeum Historii Miasta), a pałac jego syna Maurycego Poznańskiego na siedzibę Muzeum Sztuki. Z kolei willę Matyldy i Edwarda Herbstów na Księżym Młynie przekształcono w oddział tegoż muzeum, jako Muzeum Pałac Herbsta. Pałac Scheiblerów przy obecnym Placu Zwycięstwa zamieniono na Muzeum Kinematografii. Wszystkie te obiekty poddano renowacji i pracom adaptacyjnym przystosowującym je do nowych funkcji, co nie zawsze było zadaniem łatwym. Dzięki tym pracom miasto wzbogaciło się o ważne placówki kulturalne chętnie odwiedzane przez mieszkańców i turystów. Mogą oni oglądając zbiory muzealne, podziwiać także oryginalny, a częściowo rekonstruowany wystrój dawnych budowli pałacowych.

SŁOWA KLUCZOWE: architektura Łodzi, architektura rezydencjonalna, wnętrza przełomu XIX i XX wieku, muzea

MUSEUMS IN PALACES. ADAPTATION OF THE RESIDENCES OF LODZ FACTORY OWNERS FOR MUSEUM PURPOSES

The phenomenon of the post-1945 adaptation of the Lodz industrialists' residences – villas and palaces – for museum purposes deserves a closer analysis. The fate of these buildings reflects the significant political changes in the post-war period. One of the most interesting projects of this kind was the conversion of the residences belonging to the most important industrialist families in Lodz into museums: the former palace of Izrael Poznański was designated as the seat of the City Museum (formerly the City History Museum), and the palace of his son Maurycy Poznański became the seat of the Art Museum. In turn, the villa of Matilda and Edward Herbst in Księży Młyn was transformed into a branch of the same museum, as the Herbst Palace Museum. The Scheibler Palace on Zwycięstwo Square was turned into the Museum of Cinematography. All these buildings were renovated and adapted to their new functions, which was not always an easy task. Thanks to these works, the city has been enriched with important cultural institutions, which are visited by residents and tourists. They can view the museum collections and admire at the same time the original and partially reconstructed interiors of the former palace buildings.

KEYWORDS: architecture of Lodz, residential architecture, interiors of the late 19th and early 20th centuries, museums

Początki kariery zawodowej profesor Eleonory Jedlińskiej w Łodzi związane są z pracą w tutejszym Muzeum Sztuki – placówce mieszczącej się w dawnym pałacu łódzkiego fabrykanta Maurycego Poznańskiego. Zjawisko przeznaczania po 1945 roku rezydencji łódzkich przemysłowców na cele muzealne to fenomen zasługujący na bliższą analizę. Rezydencje owe: pałace i wille, różnej wielkości, o różnorodnych formach stylowych, należą z pewnością do najcenniejszych elementów artystycznego dziedzictwa Łodzi z przełomu XIX i XX wieku. Ich losy są odbiciem zmieniających się dziejów poprzedniego stulecia, ale i czasów najnowszych.

Fabrykanckie pałace i wille budowano w większości w okresie prosperity, jakim była ostatnia ćwierć XIX wieku i początek XX wieku, trwającym aż do wybuchu pierwszej wojny światowej. Jednak już w czasie pierwszej wojny światowej, a zwłaszcza po jej zakończeniu, część z tych obiektów była wynajmowana na różne cele, bądź sprzedawana. Było to efektem trudnej sytuacji finansowej, w jakiej znalazło się wielu łódzkich potentatów wskutek wojny, a następnie w rezultacie kryzysów ekonomicznych lat międzywojen-

nych. Dotyczyło to również najbardziej znaczących rodów fabrykanckich, jak Scheiblerowie, Poznańscy i Heinzłowie¹.

Zjawisko to przyjęło zdecydowanie większe rozmiary w trakcie drugiej wojny światowej, gdy okupacyjne władze niemieckie konfiskowały majątki rodzin żydowskich, zaś po zakończeniu wojny komunistyczne władze dokonały nacjonalizacji wszystkich większych zakładów przemysłowych, odbierając właścicielom również ich mieszkalne siedziby. Przed komunistycznymi władzami stanął tym samym problem znalezienia dla tych obiektów (także i tych przejętych wcześniej przez niemieckich okupantów) nowych funkcji i właściwego ich przystosowania do odmiennego typu użytkowania. Rozwiązanie tych kwestii było bardzo różne. Stosunkowo prosty sposób postępowania wybrano w stosunku do willi fabrykanckich, budynków o mniejszej skali, którym towarzyszył z reguły ogród. Większość z nich przeznaczono na przedszkola lub żłobki i funkcja ta, mimo przemian własnościowych, jakie miały miejsce po 1989 roku, w wielu przypadkach zachowana jest do dziś².

Innego rodzaju rozwiązania starano się zastosować w stosunku do budowli o większej skali, o formie miejskiego pałacu. W tym wypadku podejmowano decyzje warunkowane charakterem obiektu, układem jego wnętrza, a niekiedy wcześniejszymi dziejami. Wiele z nich przekazano w użytkowanie stworzonym w Łodzi wyższym uczelniom bądź adaptowano na cele biurowe.

Do najciekawszych przedsięwzięć należało przeznaczenie kilku fabrykanckich rezydencji na cele muzealne. Chronologicznie pierwsza decyzja tego rodzaju dotyczyła dawnego pałacu Maurycego Poznańskiego, syna Izraela, ważnej postaci życia gospodarczego, kulturalnego i politycznego Łodzi pierwszych dekad XX wieku, zasłużonego jako mecenas sztuki³. Obiekt wzniesiony został w latach 1900–1902 według planów Adolfa Zeligsona⁴ [il. 1]. Składa się z głównego dwupiętrowego gmachu rozszerzonego o dwa boczne skrzydła. Gmach główny o zwartej bryle usytuowany jest narożnie u zbiegu dwóch śródmiejskich ulic – obecnych Gdańskiej

¹ K. Stefański, J. Kusiński, *Łódź. Pałace i wille*, Łódź 2018.

² K. Stefański, *Łódzkie wille fabrykanckie*, Łódź 2013.

³ *Poznański Maurycy (1868–1937)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984–1985, oprac. J. Gorgolewski, s. 300–302.

⁴ K. Stefański, *Pałace rodziny Poznańskich i ich twórcy*, [w:] *Imperium rodziny Poznańskich. Przywrócone dziedzictwo czasu i miejsca*, red. M. Jakubczyk, K. Kuropatwa-Pik, C. Pawlak, Łódź 2012, s. 80–81.

i Stanisława Więckowskiego. W swojej ogólnej kompozycji budynek nie odbiega od układu wielkomiejskich kamienic czynszowych. Otrzymał natomiast efektowną szatę architektoniczną wzorowaną na weneckich *Nowych Prokuracjach* Scamozziego oraz wnętrza o bogatym wystroju utrzymanym w zróżnicowanych formach stylowych, głównie neorenesansowych i neorokokowych. W jednym z pokoi na drugim piętrze „znajdował się basen kąpielowy i biła niegdyś fontanna”⁵. Do głównego budynku przystawione zostało mieszkalne niższe skrzydło zachodnie, od strony ul. Gdańskiej, oraz skrzydło wschodnie położone w głębi posesji, oddzielone od ulicy, mieszczące pomieszczenia gospodarcze oraz oranżerię.

Budynek ten, jako własność rodziny żydowskiej – podobnie jak inne pałace Poznańskich – został w trakcie drugiej wojny światowej skonfiskowany przez okupacyjne władze niemieckie, a po wojnie przejęty przez władze komunistyczne. Przeznaczono go na mieszkania dla profesorów tworzonego wówczas Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Łódzkiego. We wrześniu 1946 roku formalnie przydzielono go Miejskiemu Muzeum Sztuki, będącemu kontynuacją przedwojennego Muzeum Historii i Sztuki im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów mieszczącego się w dawnym miejskim ratuszu⁶. Musiały minąć jeszcze blisko dwa lata nim wykwaterowano z budynku lokatorów i adaptowano go dla potrzeb muzealnych. Nowy gmach Muzeum, przy ul. Więckowskiego 36, był „obszerny, ale zupełnie niedostosowany do potrzeb”⁷. Adaptacja, wykonana według projektu Jana Marksena, pociągnęła za sobą zniszczenie bądź przesłonięcie większości pierwotnego wystroju i dokonanie zmian w układzie pomieszczeń, tak by stworzyć większą powierzchnię wystawienniczą: „Zniknęły z sufitów grube, secesyjne sztukaterie, znikł [...] basen kąpielowy z perlistą fontanną, rozwiąły

⁵ M. Minich, *Szalone muzeum*, Łódź 1963, s. 147.

⁶ *Ibidem*, s. 145–146; wg P. Kurc-Maj, *Jakie muzeum? – uwagi na temat historii Muzeum Sztuki w Łodzi*, [w:] *Muzeum Sztuki w Łodzi. Monografia*, t. 1, red. A. Jach, K. Słoboda, J. Sokołowska, M. Ziółkowska, Łódź 2015, s. 167, miało to miejsce we wrześniu 1945 roku, a wg J.A. Ojrzyński, *Historia Muzeum Sztuki w Łodzi*, [w:] *Muzeum Sztuki w Łodzi. Historia i wystawy*, konsultacje: U. Czartoryska, Łódź 1998, s. 18, w styczniu 1946 roku.

⁷ J.A. Ojrzyński, *Muzeum Sztuki w Łodzi a artyści łódzcy 1949–1956*, [w:] *Sztuka w Łodzi (3). Sztuka obok awangardy*. Materiały sesji naukowej *Sztuka łódzka obok awangardy* zorganizowanej przez Oddział Łódzki Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniach 18–19 listopada 2004 roku, Łódź 2005, s. 94.

się blaski ozdobnych luster o połączanych ramach [...]”⁸. Pełny wystrój pierwotny zachowany został w jednym z salonów usytuowanych od strony południowej, użytkowanym jako sala odczytowa. Nadal jednak wnętrza nie stwarzały możliwości ekspozycji dzieł dużych rozmiarów. W bocznych skrzydłach dawnego pałacu umieszczono biura i bibliotekę.

W dniu 13 czerwca 1948 roku Miejskie Muzeum Sztuki rozpoczęło oficjalną działalność w nowej siedzibie⁹. Muzeum już od czasów przedwojennych słynęło ze swojej kolekcji sztuki nowoczesnej, której podstawę tworzyła kolekcja grupy „a. r.” oddana miastu w depozyt w 1931 roku¹⁰. Pierwszy dyrektor Muzeum, Marian Minich, wzbogacał systematycznie zbiory o nowe dzieła współczesne, zarówno w okresie przedwojennym, jak i po roku 1945¹¹. Jednym z ciekawszych elementów ekspozycji stała się „Sala neoplastyczna”, zakomponowana przez Władysława Strzemińskiego, utrzymana w stylu neoplastycyzmu propagowanego w latach 20. przez holenderską grupę awangardową De Stijl¹² [il. 2].

Sytuacja zmieniła się w latach 50. W dniu 1 stycznia 1950 roku placówkę upaństwowiono, wprowadzając nazwę Muzeum Sztuki, i promując jednocześnie zgodnie z doktryną socrealizmu sztukę realistyczną, bliską duchowi klasy robotniczej. Awangardowa sztuka współczesna znalazła się w niełasce¹³. Dopiero po roku 1955, jak pisze Marian Minich, „Ekspozycję międzynarodowej sztuki nowoczesnej mogłem [...] doprowadzić do pierwotnego wyglądu oraz zasilić nowymi eksponatami międzynarodowej sztuki współczesnej. Muzeum wróciło wtedy do właściwej swojej rangi”¹⁴. W ciągu kolejnych lat zbiory Muzeum rosły, ale powierzchnia ekspozycyjnej, jak i magazynowej, nie przybywało. Sytuacji nie poprawiło włączenie w ramy Muzeum dawnej willi Herbistów na Księżym Młynie, którą przekształcono

⁸ M. Minich, *Szalone...*, s. 150.

⁹ *Ibidem*, s. 150; wg D. Berbelska, *Powrót kolekcji. Nowa ekspozycja w pałacu Herbsta*, [w:] *Sztuka nie-dawna. Kolekcja w Muzeum*, red. A. Skalska, Łódź 2012, s. 16, Muzeum Sztuki otwarto 13 kwietnia 1948 roku, a wg P. Kurc-Maj, *Jakie muzeum?...*, s. 168, miało to miejsce 16 czerwca 1948 roku.

¹⁰ M. Minich, *Szalone...*, s. 19–20.

¹¹ P. Kurc-Maj, *Jakie muzeum?...*, s. 168–175.

¹² M. Minich, *Szalone...*, s. 152.

¹³ J.A. Ojrzyński, *Muzeum Sztuki w Łodzi...*

¹⁴ M. Minich, *Szalone...*, s. 174–175.

w muzeum wewnątrz, o czym będzie mowa poniżej. Szukając przestrzeni wystawienniczej, w 1992 roku zamknięto, z wielką stratą dla pozycji Muzeum, kolekcje malarstwa dawnego, by stworzyć odpowiednią powierzchnię dla sztuki współczesnej¹⁵.

Radykalne zmiany nastąpiły dopiero na początku obecnego stulecia, a związane były z przekształceniem zespołu przemysłowego Poznańskich przy ul. Ogrodowej na centrum handlowo-rozrywkowe „Manufaktura”. Właściciel tego terenu, francuska firma Apsys, przekazała jeden z dawnych gmachów fabrycznych Muzeum Sztuki. Pozwoliło to adaptować obiekt na cele muzealne z przeznaczeniem na kolekcję sztuki nowoczesnej. Otwarcie nowego gmachu, nazwanego „ms²”, nastąpiło w listopadzie 2008 roku. Ma on 3000 m² powierzchni, czyli trzy razy więcej niż gmach przy ul. Więckowskiego. Zyskano dużą nową przestrzeń na ekspozycję stałą, przenosząc tam zbiory sztuki współczesnej oraz wystawy czasowe. Mieści się tam również sala konferencyjna, księgarnia, kawiarnia, odbywają się spotkania z artystami i warsztaty dziecięce¹⁶. W ten sposób przestrzeń muzealną w jednym z pałaców rodziny Poznańskich wzbogacono o powierzchnię znajdującą się w dawnym gmachu fabrycznym należącym do tej rodziny.

W następnych latach miały miejsce kolejne zmiany. Z pałacu przy ul. Więckowskiego usunięto stałą ekspozycję sztuki dawnej, przenosząc ją do willi Herbstów, o czym będzie mowa poniżej, i rozpoczęto renowację obiektu. Odsłonięto przy tym część dekoracji wewnątrz, które zostały zasłonięte w latach 1947–1948¹⁷ [il. 3]. Po renowacji obiekt przeznaczono na wystawy czasowe, zachowując jako stały element jedynie „Salę neoplastyczną”. Choć dawny pałac Maurycego Poznańskiego – oznaczony jako „ms¹” – nadal mieści dyrekcję Łódzkiego Muzeum Sztuki, to znalazł się on obecnie w cieniu budynku „ms²”, chętniej odwiedzanego przez miłośników sztuki i turystów, tak ze względu na atrakcyjność znajdujących się tam zbiorów, jak położenie w obrębie zespołu handlowo-rozrywkowego.

Jak już wspomniano łódzkie Muzeum Sztuki już wcześniej wzbogacono o inny obiekt – willę Matyldy z Scheiblerów i Edwarda Herbstów, córki

¹⁵ D. Berbelska, *Powrót kolekcji...*, s. 17.

¹⁶ E. Grzelak, *Manufaktura*, [w:] *Imperium rodziny Poznańskich w Łodzi*, red. A. Machajek, Łódź 2010, s. 156–157.

¹⁷ Dokumentacja prac w posiadaniu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi.

i zięcia największego łódzkiego fabrykanta Karola Scheiblera, z którym Poznańscy bez sukcesu próbowali konkurować. Historia willi Herbstów jest szczególnie znamienna dla losów wielu łódzkich rezydencji fabrykanckich. Powstała w latach 1875–1876 jako prezent ślubny dla najstarszej córki Karola Scheiblera i jej męża, Edwarda Herbsta [il. 4].

Willę usytuowano w zespole Księżego Młyna, dużego założenia przemysłowego ukształtowanego przez Karola Scheiblera pomiędzy rokiem 1870 a 1875, w jego południowo-wschodniej części. Otrzymała harmonijną formę nawiązującą do dojrzałego renesansu włoskiego, w tym do rozwiązań stosowanych przez Andreę Palladia. Piętrowy obiekt założono na planie prostokąta uzupełnionego o wschodnie skrzydło mieszczące salę balową oraz skrzydło gospodarcze usytuowane po stronie północno-wschodniej. Willi towarzyszy obszerny ogród rozciągający się po stronie południowo-wschodniej, obejmujący stajnię i powozownię. Powstał zespół rezydencjonalny o dużych walorach przestrzennych i architektonicznych, nie mający wielu sobie równych na ziemiach polskich.

Willę Herbstów w dawnej literaturze przypisywano architektowi miejskiemu Łodzi Hilaremu Majewskiemu¹⁸, jednak biorąc pod uwagę jej podobieństwo do neorenesansowych willi niemieckich powstających w Dreźnie i Berlinie w trzeciej ćwierci XIX wieku, twórcy należałoby szukać w tym kręgu¹⁹.

Willa należała do rodziny Herbstów do zakończenia drugiej wojny światowej. Najpierw mieszkali tu Edward z Matyldą, a po ich przeprowadzce do Sopotu, syn Leon ze swoją małżonką Aleksandrą Herbst. W czasie wojny, po śmierci Leona w 1942 roku, Aleksandra wyjechała z Łodzi, zabierając ze sobą całe wyposażenie domu. Opuszczony przez właścicieli obiekt przejęły władze państwowe. Po 1945 roku miał on wielu użytkowników. Mieścił się tu m.in. ośrodek szkoleniowy dla pracowników pomocy społecznej, dom

¹⁸ Na ten temat m.in. T. Szyburska, *Łódź. Osiedle domów dla robotników tzw. „Księży Młyn” i pałac Herbsta*, Dokumentacja historyczno-architektoniczna, Warszawa 1972 (mps w posiadaniu WUOZ w Łodzi); I. Popławska, *Architektura mieszkaniowa Łodzi w XIX wieku*, „Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki”, t. 19, Warszawa 1992, s. 68–69; D. Berbelska, *Rezydencja „Księży Młyn”*, [w:] *Księży Młyn*, red. S. Pytlaś, Łódź 1999, s. 91–102.

¹⁹ K. Stefański, *Wielkie rody fabrykanckie Łodzi i ich udział w ukształtowaniu oblicza miasta*. Geyerowie, Scheiblerowie, Poznańscy, Heinzlowie, Kindermannowie, Łódź 2014, s. 64.

dla umysłowo chorych, Zakład Biologii PAN, następnie posterunek ORMÓ i spółdzielnia inwalidów, która produkowała bombki choinkowe. Budynki gospodarcze i wozownia ze stajnią zostały zaadaptowane na mieszkania. Tego typu użytkowanie doprowadziło do znacznej dewastacji obiektu. Niektóre elementy, jak oranżeria, zostały zupełnie zniszczone. Sytuacja zmieniła się radykalnie, gdy w 1976 roku zapadła decyzja, by wpisać obiekt do rejestru zabytków i zaadaptować na cele muzealne jako oddział Muzeum Sztuki²⁰. W ten sposób dość paradoksalnie połączono w organizacyjną całość rezydencje dwóch konkurujących ze sobą w przeszłości rodów fabrykanckich, budowle o odmiennym usytuowaniu i charakterze – miejski pałac usytuowany w centrum miasta, w zwartej zabudowie i willę położoną w otoczeniu parkowym na obrzeżach Łodzi.

W obiekcie postanowiono umieścić muzeum wewnątrz fabrykanckich, co było decyzją ze wszech miar właściwą. Był to okres, gdy rosło zainteresowanie dawną przemysłową Łodzią i zaczęto doceniać zabytkowe walory łódzkiej architektury i wewnątrz z przełomu XIX i XX wieku²¹. Zorganizowanie ekspozycji ukazującej wewnątrz fabrykanckiej rezydencji przybliżałoby epokę „Ziemi obiecanej”. Realizacja tego przedsięwzięcia napotkała jednak na znaczne problemy. Architektura zewnętrzna willi zachowała się w stosunkowo niezłym stanie – należało uzupełnić jedynie tynki i elementy sztukatorskie. Natomiast wewnątrz wymagały gruntownej konserwacji. Przed rozpoczęciem prac przeprowadzono badania odkrywkowe na obecność polichromii. Następnie usunięte zostały wprowadzone wtórnie ściany działowe. Równocześnie przystąpiono do zabezpieczenia stropów zarówno parteru, jak i piętra. Niezbędna była natychmiastowa wymiana belek stropowych. Całkowitego odtworzenia wymagała malatura na ścianach klatki schodowej, zachowana w szczątkowym stanie. Zrekonstruowane zostały posadzki taflowe. Z pierwotnego wystroju zachowała się większość boazerii, piece kaflowe, a także żyrandol w salonie lustrzanym²².

²⁰ D. Berbelska, *Rezydencja...*, s. 103–104.

²¹ A. Szram, *Rzeczywisty sens programu konserwatorskiego w świetle zagadnień zabytkowej architektury łódzkiej XIX wieku*, [w:] *Sztuka 2 połowy XIX wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Łódź, listopad 1971, Warszawa 1973, s. 269–284; wpływ na to miała także filmowa adaptacja „Ziemi obiecanej” Władysława Reymonta zrealizowana w 1974 r. przez Andrzeja Wajdę.

²² D. Berbelska, *Rezydencja...*, s. 104–106.

Prace przy renowacji i odtwarzaniu wnętrz willi trwały w ciągu lat 80., w niezwykle trudnym okresie stanu wojennego i wywołanych przezeń konsekwencji. Kierowała nimi Joanna Bojarska-Syrek, pierwszy kierownik oddziału w latach 1976–1995²³. Brakowało w tym czasie na rynku polskim odpowiednich materiałów do zabiegów restauratorskich, środki finansowe były niezwykle skąpe. Dodatkową trudnością był brak odpowiednich materiałów ikonograficznych, pozwalających na odpowiednie odtworzenie wystroju i wyposażenia. Mimo problemów starano się zrekonstruować zróżnicowany stylistycznie wystrój wnętrz, tapety, tkaniny, malaturę i zasłony, zgodnie z charakterem epoki. Dom wyposażono w meble i sprzęty z przełomu XIX i XX wieku, pochodzące częściowo z zasobów własnych Muzeum Sztuki, częściowo zakupione u antykwariuszy w Łodzi²⁴. Neorenesansowe biurko wraz ze skórzanym fotelem do gabinetu ofiarował Jerzy Grohman, spokrewniony z Herbstami²⁵.

Trudności finansowe sprawiły, że prace trwały bardzo długo. Ukończono je w 1990 roku, a budynek uzyskał prestiżową nagrodę Międzynarodowej Federacji Towarzystw Odnowy Europejskiego Dziedzictwa Kulturalnego i Narodowego „Europa Nostra”, jako wzorowy przykład renowacji²⁶. Obiekt udostępniono zwiedzającym jako Rezydencję Księża Młyn, funkcjonującą w ramach Muzeum Sztuki. Na dole znalazły się wnętrza reprezentacyjne: salon lustrzany [il. 5], jadalnia, gabinet, salon myśliwski (palarnia męska) o bogatszym wystroju. U góry umieszczono wnętrza o bardziej kameralnym charakterze: sypialnie, buduar, pokój gościnny, łazienkę. Reprezentacyjnym pomieszczeniem willi jest sala balowa o wystroju w stylu gotyku angielskiego, także poddana renowacji. Służy organizacji okolicznościowych spotkań i konferencji naukowych [il. 6]. W pomieszczeniach przylegającego do willi budynku gospodarczego, zwanego „Szwajcarką”, znalazło się miejsce na wystawy czasowe²⁷.

²³ https://www.pl.wikipedia.org/wiki/Joanna_Bojarska-Syrek (dostęp: 22.02.2016).

²⁴ D. Berbelska, *Rezydencja...*, s. 106.

²⁵ *Eadem*, *Muzeum Pałac Herbsty. Przewodnik*, Łódź 2013, s. 23–25.

²⁶ *Eadem*, *Rezydencja...*, s. 106.

²⁷ *Eadem*, *Muzeum Pałac Herbsty...*, Łódź 2013.

Rezydencja Księży Młyn funkcjonowała bez większych zmian przez kolejnych trzydzieści lat. Naturalne zużycie zabytkowych wnętrz, jak i zewnętrznej architektury sprawiło, że niezbędne stało się podjęcie nowych prac renowacyjnych. Zdobyte niezbędnych funduszy pozwoliło na rozpoczęcie w 2011 roku kompleksowych prac, które objęły całość założenia wraz z willą oraz budynkiem dawnej stajni i powozowni [il. 7].

Drugi z tych obiektów mieścił na górnej kondygnacji pomieszczenia biurowe. Dolną część adaptowano na sale ekspozycyjne, gdzie przeniesiono zbiory malarstwa dawnego, polskiego i europejskiego, z dawnego pałacu Maurycego Poznańskiego, jako Kolekcję Sztuki Dawnej, którą udostępniono zwiedzającym w 2012 roku²⁸. „Upchnięcie” na stosunkowo niewielkiej powierzchni dawnej stajni i powozowni cennych zbiorów malarstwa, m.in. dzieł takich twórców jak Michałowski, Rodakowski, Chełmoński, Malczewski, Boznańska czy Wyspiański, można uznać za wymowną ilustrację stosunku ówczesnej dyirekcji łódzkiego Muzeum Sztuki do twórców z poprzednich epok.

Główny budynek oddano do użytku zwiedzającym rok później. Nową aranżację wnętrz willi umożliwiły odnalezione w trakcie poprzednich lat nowe materiały ikonograficzne, jak i ponowne, bardziej szczegółowe badania odkrywkowe. Pozwoliło to na doskonalsze odtworzenie pierwotnego wystroju pomieszczeń, uzupełniono także wyposażenie o nowe elementy. Było to także możliwe dzięki znacznie większym możliwościom finansowym i materiałowym, niż te, jakimi dysponowano w latach 80. XX wieku. Zachowano natomiast istniejący charakter poszczególnych wnętrz²⁹. Po przeprowadzonych pracach Łódź zyskała muzeum jeszcze bardziej atrakcyjne dla zwiedzających, oferujące bogatszą ekspozycję. Nie wiadomo dlaczego zmieniono jego nazwę, na „Muzeum Pałac Herbistów”, choć obiekt nosi wszelkie cechy założenia willowego.

W tym samym czasie gdy sformułowano plany dotyczące muzealnej przyszłości willi Herbistów, podobną decyzję podjęto w odniesieniu do kolejnego pałacu rodziny Poznańskich. Tym razem chodziło o ich główną rezydencję przy ul. Ogrodowej, bezpośrednio sąsiadującą z kompleksem

²⁸ *Eadem, Powrót kolekcji...*, s. 8–18.

²⁹ E. Miśkiewicz, *Wnętrza dziewiętnastowiecznych rezydencji fabrykanckich i ich adaptacja na muzea*, praca mgr. napisana w Katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dra hab. Krzysztofa Stefańskiego, Łódź 2015 (mps), s. 66–72.

przemysłowym należącym do rodziny. Historia powstania tego najbardziej efektownego obiektu rezydencjonalnego Łodzi jest złożona. Pierwotny element budowli stanowił dom stojący na rogu ulic Zachodniej i Ogrodowej, który Izrael Poznański zakupił w 1877 roku³⁰. W 1888 roku powstał pierwszy projekt (prawdopodobnie autorstwa Juliusza Junga), przewidujący rozbudowę domu o skrzydło wschodnie, wzdłuż ulicy Zachodniej, utrzymane w stylu renesansu francuskiego. Plany te zrealizowano jedynie częściowo, w latach 1888–1890. Swój obecny kształt obiekt otrzymał w latach 1898–1903, gdy powstało główne skrzydło od strony ul. Ogrodowej [il. 8–9]. Przedłużono też skrzydło wschodnie, realizując oranżerię przewidywaną jeszcze w projekcie z 1888 roku³¹. Projekty pałacu wykonali Juliusz Jung wspólnie z Dawidem Rosenthalem, a w końcowej fazie prac brał udział także Adolf Zeligson³². Powstała najbardziej efektowna rezydencja łódzka, utrzymana w dekoracyjnych formach francuskiego „stylu II Cesarstwa”, z wnętrzami o bogatym wystroju, wśród których wyróżnia się sala balowa („lustrzana”) i jadalnia.

Po pierwszej wojnie światowej rodzina Poznańskich znalazła się w trudnej sytuacji finansowej, na skraju bankructwa. Ratunku szukano m.in. w wynajęciu pałacu przy ul. Ogrodowej, będącym jednym z najbardziej reprezentacyjnych gmachów miasta. Obiekt na początku lat 20. wydzierżawiono władzom państwowym. Umieszczono tam początkowo Izbę Skarbową, a od roku 1927 Urząd Wojewódzki³³. Pociągnęło to za sobą liczne prace adaptacyjne, m.in. w 1934 roku zlikwidowano zimową oranżerię w skrzydle wschodnim, nadbudowując w tej partii nową kondygnację z pomieszczeniami biurowymi³⁴.

Nowe przekształcenia miały miejsce w okresie drugiej wojny światowej. We wrześniu 1939 roku obiekt został przejęty przez niemiecki Zarząd Cywilny, a przedsiębiorstwo Poznańskiego przeszło pod komisaryczny zarząd niemiecki. Obiekt przeznaczono na siedzibę Rejencji Łódzkiej (Regierungsbezirk Litzeburg)³⁵. Niemieccy okupanci dokonali kolejnych zmian we

³⁰ M. Laurentowicz-Granas, *Rezydencja. Dzieje i twórcy*, [w:] *Pałac Poznańskich w Łodzi*, red. R. Czubaczyński, Łódź 1995, s. 31–40, tutaj: 32.

³¹ *Ibidem*, s. 34.

³² K. Stefański, *Pałace rodziny Poznańskich...*, s. 72–74.

³³ M. Jaskulski, *Rodzina Poznańskich*, [w:] *Pałac Poznańskich w Łodzi*, s. 23–30, tutaj: s. 28

³⁴ M. Laurentowicz-Granas, *Rezydencja...*, s. 38.

³⁵ M. Jaskulski, *Rodzina Poznańskich...*, s. 29.

wnętrzach pałacu, a szczególnie dotkliwą stratą było podzielenie sali balowej na dwie kondygnacje i zniszczenie jej wystroju³⁶.

Po drugiej wojnie światowej pałac ponownie stał się siedzibą Urzędu Wojewódzkiego. Mieścił się on tam do roku 1975, kiedy podjęto decyzję o przekazaniu gmachu Muzeum Historii Miasta Łodzi (obecnego Muzeum Miasta Łodzi), poza skrzydłem wschodnim, gdzie część pomieszczeń należała do Urzędu Miasta Łodzi. Natychmiast rozpoczęto, pod okiem inicjatora stworzenia Muzeum i jego dyrektora, Antoniego Szrama, prace adaptacyjne i renowacyjne. Szczególnie trudnym zadaniem było odtworzenie dawnej formy sali balowej, przedzielonej stropem na dwie kondygnacje; kunsztownej renowacji poddano także drugie z reprezentacyjnych wnętrz – jadalnię o bogatym wystroju [il. 11]. Oba pomieszczenia, po przywróceniu im dawnej świetności, przeznaczono na spotkania towarzyskie i naukowe oraz koncerty. Przy sali balowej urządzono salon z ekspozycją poświęconą rodzinie Poznańskich³⁷.

Prace były prowadzone etapami. Już w listopadzie 1975 roku Muzeum zainaugurowało działalność wystawą „Ulica Piotrkowska”. W 1979 roku zakończono remont kondygnacji piwnicznej umieszczając tam ekspozycję poświęconą historii Łodzi. Tutaj też znalazła swoje miejsce wystawa „Łódź filmowa”, która stała się załącznikiem łódzkiego Muzeum Kinematografii³⁸. Dopiero w latach 80. XX wieku zaaranżowano wnętrza pokoi na piętrze wschodniego skrzydła pałacu, biegnącego wzdłuż ul. Zachodniej. Urządzono tam ekspozycję poświęconą znanym łodzianom – określaną nieco zbyt pompatycznie „Panteonem Wielkich Łodzian”. Jako pierwsza, w 1990 roku powstała Galeria Muzyki im. Artura Rubinsteina, znajdująca się w małej jadalni i pokoju kominkowym. Następnie, w saloniku karcianym urządzono gabinet Władysława Reymonta, zaś w bilardowym gabinet Juliana Tuwima. Kolejno powstały gabinety Jerzego Kosińskiego, Aleksandra Tansmana, Karla Dedeciusa, wreszcie Marka Edelmana i Jana Karskiego³⁹. Od strony ogrodu znalazły się pokoje należące do części mieszkalnej pałacu

³⁶ M. Laurentowicz-Granas, *Rezydencja...*, s. 38.

³⁷ *Ibidem*, s. 51–76.

³⁸ M. Świątkowska, *Pałac – muzeum*, [w:] *Pałac Poznańskich...*, s. 85–112, tutaj s. 85–87.

³⁹ M. Jakóbczyk, C. Pawlak, „Tyle naprawdę żyjemy, ile żyje pamięć o nas” *Gabinet Profesora Jana Karskiego w Muzeum Miasta Łodzi*, „TECHNE/TEXNH. Pismo łódzkich historyków sztuki” 2013, nr 1, s. 149–156.

– gotownia, sypialnia i salonik [il. 12]. To jedyne pomieszczenia w pałacu, w których zachował się pierwotny wystrój oddający atmosferę codziennego życia za czasów Poznańskich⁴⁰. Ważną częścią muzeum stały się też pomieszczenia dawnej giełdy, przylegające do pałacu od zachodu, gdzie na dwóch kondygnacjach zaaranżowano przestrzeń do wystaw czasowych.

Stan obiektu z biegiem lat pogarszał się, czego jedną z przyczyn było położenie przy skrzyżowaniu o dużym natężeniu ruchu tramwajowego. W 1995 roku miasto postanowiło rozpocząć kompleksowy remont pałacu z zewnątrz – jednym z powodów podjęcia tej decyzji był wypadek w 1994 roku, kiedy to od strony ulicy Zachodniej spadła ponad 200-kilogramowa konsola balkonowa⁴¹. Prace rozpoczęto w 1997 roku. Objęły one rekonstrukcję dekoracji i detalu architektonicznego oraz kolorystyki budynku, a także rekonstrukcję pokrycia dachu i kopuł. Podjęto także renowację ogrodu, tworząc nową nawierzchnię dziedzińca i podjazdu oraz zrekonstruowano balustradę i fontannę. Całość ukończono w 2001 roku⁴².

Działania te okazały się być niewystarczające, wiele elementów obiektu wciąż nie było w zadowalającym stanie. W 2013 roku opracowano projekt kompleksowej renowacji połączonej ze stworzeniem nowych powierzchni ekspozycyjnych umieszczonych we wschodnim skrzydle, przystosowaniem obiektu dla osób niepełnosprawnych ruchowo poprzez wbudowanie wind, a także z przebudową wejścia do pałacu. Uzyskanie dotacji, w sumie 20 mln złotych, pozwoliło rozpocząć prace w 2016 roku. Ówczesna dyrektor Muzeum Miasta Łodzi, Małgorzata Laurentowicz-Granas, planowała też odtworzyć zniszczoną oranżerię: „Jeśli uda się odbudować ogród zimowy, co jest moim wielkim marzeniem, będziemy mieli największą oranżerię pałacową w Polsce, co stanie się wielką gratką dla mieszkańców i turystów przybywających do nas z całego świata”⁴³. Idei tej nie udało się zrealizować, na co wpływ

⁴⁰ M. Laurentowicz-Granas, *Pałac przy ul. Ogrodowej*, [w:] *Imperium rodziny...*, s. 104–105.

⁴¹ *Pałac Muzeum*, red. R. Czubaczyński, Łódź 2003, s. 131–136.

⁴² M. Laurentowicz, M. Budziarek, *Zespół fabryczno-rezydencjonalny I. Poznańskiego*, [w:] *Siedziby muzealne w przemysłowych kompleksach zabytkowych Łodzi*, Europejskie Dni Dziedzictwa. Zabytkowe obiekty przemysłowe Łodzi, 19–20 września 1998 r., Łódź 1998, s. 115–119; M. Laurentowicz, *Rewitalizacja pałacu*, „Miscellanea Łódzkie” 2000, nr 17, s. 25–27.

⁴³ <https://www.dzienniklodzki.pl/artukul/8976689,remont-palacu-poznanskiego-za-20-mln-euro-prace-maja-ruszy-c-w-2016-r-zdjecia.id.t.html> (dostęp: 10.10.2015).

miała również zmiana dyrekcji Muzeum. Prace przeciągnęły się i ukończono je w połowie 2020 roku. Ich łączny koszt sięgnął sumy 40 mln zł⁴⁴.

Ostatnie muzeum, jakiemu należy poświęcić uwagę, to Muzeum Kineematografii, mieszczące się w dawnym pałacu Scheiblerów. Karol Scheibler przybył do Łodzi w 1854 roku, budując swoje zakłady na terenie Nowej Dzielnicy, przy Wodnym Rynku (obecnie Plac Zwycięstwa), na terenie położonym z dala od centrum miasta. Tam też zbudował swój dom, powiększony w latach 1865–1867⁴⁵. Swój ostateczny kształt obiekt uzyskał w latach 1884–1886, już po śmierci Karola Scheiblera, z inicjatywy wdowy po nim, Anny Scheibler, i dzieci. Autorem projektu był warszawski architekt Edward Lilpop⁴⁶ [il. 13].

Ukształtowany w kilku fazach pałac jest, w porównaniu z wcześniej opisanymi pałacami Poznańskich, obiektem stosunkowo skromnym. Jest to piętrowy budynek założony na planie wydłużonego prostokąta, z wieżyczką od strony frontowej, jako dominującym akcentem wertykalnym. Utrzymany w formach renesansu włoskiego, jedynie w szczytowej partii wieżyczki zastosowano bardziej dekoracyjne elementy renesansu północnego. Wejście od strony ogrodu ujęto westybulą w formie ryzalitu, z tarasem na poziomie piętra. Od wschodu pałac łączy się z bramą wjazdową prowadzącą na teren fabryki, od zachodu przedłużony był o niską wozownię, od południa znajdował się teren parkowy, współcześnie odgrodzony od obiektu.

Bogatym wystrojem odznaczają się reprezentacyjne przestrzenie parteru pałacu. W części wschodniej są to: sala balowa (lustrzana), salonik mauretański, jadalnia [il. 14], gabinet. W części zachodniej: sypialnia, łazienka, biblioteka. Dekoracja utrzymana jest w zróżnicowanym stylu, od renesansu włoskiego, poprzez renesans niemiecki, rokoko, do motywów orientalnych. Skromniejszy wystrój miały pokoje na piętrze, przeznaczone do prywatnego użytku⁴⁷.

⁴⁴ <https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,35136,24915613,renowacja-palacu-poznanskiego-farby-maja-zwiekszona-odpornosc.html> (dostęp: 10.02.2020); <https://www.urbanity.pl/lodzkie/lodz/konczy-sie-remont-palacu-izraela-poznanskiego-za-40-mln-zl,w18364> (dostęp: 20.04.2020).

⁴⁵ M. Bartczak, *Scheiblerowie. Historia rodu*, redakcja i uzupełnienia historyczne J. Jordan, Łódź 1999, s. 16–34.

⁴⁶ I. Popławska, T. Szyburska, *Pałac łódzkiego przemysłowca z drugiej połowy XIX w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1969, t. 14, z. 1, s. 29–44.

⁴⁷ M. Bartczak, *Pałac rodziny Scheiblerów przy Wodnym Rynku w Łodzi*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dziej Sztuki” 1995, nr 2 (21), s. 9–16; E. Stefankiewicz,

Scheiblerowie mieszkali w pałacu do lat 30. XX wieku, a w trakcie niemieckiej okupacji część pomieszczeń zajął Wehrmacht oraz policja porządkowa (Schützpolizei)⁴⁸. W 1945 roku, tuż po zakończeniu wojny, pałac przeszedł pod opiekę świeżo utworzonej Politechniki Łódzkiej, która ulokowała w nim siedzibę rektora, a także mieszkania dla profesorów uczelni. W 1950 roku Politechnika Łódzka opuściła budynek i odtąd użytkownicy obiektu często się zmieniali. W 1957 roku budynek został przekazany Państwowej Szkole Muzycznej. W 1967 roku rozpoczęły się pierwsze prace konserwatorskie związane z postępującym zniszczeniem zabytkowych wnętrz. Po przeprowadzeniu się Szkoły Muzycznej do położonego w głębi posesji budynku dawnej stajni, obiekt stał się siedzibą Oddziału Łódzkiego PP Pracowni Konserwacji Zabytków, a następnie od 1983 roku Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków⁴⁹. W tym okresie, w latach 1977–1979, przeprowadzono renowację plafonów w sali balowej i sypialni⁵⁰.

Radykalna zmiana nastąpiła w 1986 roku, gdy pałac Scheiblerów przeznaczono na Muzeum Kinematografii. Idea ta pojawiła się znacznie wcześniej, bo w 1971 roku. Wówczas to Komisja Kultury i Sztuki Rady Narodowej m. Łodzi zatwierdziła opracowane przez ówczesnego Miejskiego Konserwatora Zabytków, Antoniego Szrama, kierunki działania dotyczące łódzkich rezydencji pofabrykanckich – stwierdzano tam: „[...] w obiekcie przy ul. Zwycięstwa nastąpi odrestaurowanie wnętrz dawnego pałacu Scheiblera i utworzenie muzeum historii filmu i dziejów łódzkiej szkoły filmowej”⁵¹. Kilka lat później plany te zaczęły przybierać realny kształt wraz z powołaniem

Pałac Karola i Anny Scheiblerów/Karl und Anna Scheibler-Palast in Lodz, [w:] *Sztuka w Łodzi (4). Kunst in Lodz (4). Geyer, Scheibler i inni... /Geyer, Scheibler und die anderen...*, Materiały seminarium naukowego *Wpływ narodów obszaru języka niemieckiego na rozwój sztuki w Łodzi*, zorganizowanego przez Łódzki Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniu 25 października 2005 roku, red. M. Wróblewska-Markiewicz, A. Lorenc-Karczewska, Łódź 2007, s. 41–60; *eadem*, *Rezydencja*, [w:] *Filmowy pałac ziemi obiecanej. W stronę muzeum. W stronę filmu*, red. E.M. Bładowska, Łódź 2011, s. 69–132.

⁴⁸ M. Bartczak, *Scheiblerowie...*, s. 97–98; E.M. Bładowska, E. Stefankiewicz, *Nie tylko Scheiblerowie*, [w:] *Filmowy pałac...*, s. 39–66, s. 41.

⁴⁹ E.M. Bładowska, E. Stefankiewicz, *Nie tylko Scheiblerowie...*, s. 55–56.

⁵⁰ E. Błazewicz-Matwij, *Plafon sali balowej*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 1995, nr 2, s. 17.

⁵¹ A. Szram, *Rzeczywisty sens...*, s. 272–273, przyp. 7.

opisanego powyżej Muzeum Historii Miasta, gdzie powstał dział gromadzący dokumentację dotyczącą historii filmu. Kolejnym krokiem było powołanie w 1983 roku Muzeum Kinematografii jako Oddziału Muzeum Historii Miasta Łodzi. Z dniem 1 stycznia oddział ten uzyskał samodzielność jako odrębne Muzeum Kinematografii, na którego czele stanął jego pomysłodawca, Antoni Szram.

Wraz z przejęciem pałacu Scheiblerów na Muzeum Kinematografii rozpoczęto szeroko zakrojone działania renowacyjne, które zostały podzielone na szereg faz. Pierwszymi poważnymi pracami w obiekcie były remont dachu a następnie poddasza. Do połowy lat 90. wzmocniono stropy pierwszego piętra oraz wymieniono całą instalację elektryczną. W 1995 roku Muzeum Kinematografii dostało dofinansowanie na przeprowadzenie prac rewaloryzacyjnych wewnątrz reprezentacyjnych pałacu, a środki pochodziły od Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. Przede wszystkim dokonano renowacji sali jadalnej, następnie saloniku mauretańskiego i sali balowej. Odnowiono też elewację⁵². Ekspozycję muzealną związaną z kinematografią umieszczono w zachodniej części pałacu [il. 15]. Adaptowane pomieszczenia piętra oraz piwnic przeznaczono na wystawy czasowe.

Nowy etap prac rozpoczął się w 2001 roku. Dawną wozownię przebudowano, lokując tam salę seminaryjno-kinową wraz z zapleczem⁵³. Muzeum zyskało dzięki temu nową znaczną przestrzeń dającą możliwości prowadzenia działań naukowo-edukacyjnych. Od tego momentu, główne wejście do Muzeum usytuowano w zachodniej elewacji dawnej wozowni. W latach 2006–2009 trwały prace remontowe w budynku dawnej stajni. Obiekt podpiwniczono i podwyższono, umieszczając tam dyrekcję i biura muzeum⁵⁴. W latach 2018–2020 przeprowadzono kolejny etap prac obejmujący m.in. zabezpieczenie fundamentów, pomieszczenia na piętrze i zainstalowanie windy dla niepełnosprawnych⁵⁵.

⁵² „Sprawozdanie końcowe z realizacji wniosku nr 1281/94/EB o finansowaniu robót ze środków dotacji Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej” Łódź 1998 – dokument w posiadaniu Muzeum Kinematografii w Łodzi.

⁵³ A. Michalska, *Nasze kino*, [w:] *Filmowy pałac...*, s. 133–138.

⁵⁴ E. Stefankiewicz, *Rezydencja*, s. 107–130.

⁵⁵ <https://dzienniklodzki.pl/ponad-7-mln-zl-na-remont-palacu-scheiblera-w-lodzi-zdjecia/ar/13136726> (dostęp: 10.02.2020).

Trwające wiele lat i rozłożone na wiele etapów prace związane z Muzeum Kinematografii dobrze ilustrują związane przede wszystkim z brakiem odpowiednich środków finansowych problemy, z jakimi borykają się tego rodzaju placówki. Dają o sobie również znać ograniczenia wynikające z wykorzystywania pomieszczeń zabytkowych, których nie można swobodnie użytkować na cele ekspozycyjne. Muzeum Kinematografii jest zaś jedynym w Łodzi obiektem, w którym zachowały się w pełni oryginalne wnętrza.

* * *

Zaprezentowane powyżej przykłady z terenu Łodzi pokazują różnorodność działań związanych z adaptacją zabytkowych rezydencji fabrykanckich na cele muzealne i związane z tym problemy. Różnie też można oceniać końcowy efekt. Mamy przykład, gdy bogaty wystrój wnętrz, typowy dla obiektów z przełomu XIX i XX wieku, staje się przeszkodą. Tak jest w przypadku pałacu Maurycego Poznańskiego, gdzie część wystroju usunięto, część przesłonięto. Przystosowanie tego rodzaju budowli do celów ekspozycyjnych nie było sprawą łatwą i dało połowiczne rezultaty⁵⁶. Ostatecznie, po kilku dziesięcioleciach, zbiory malarstwa przeniesiono do innego obiektu. Duże wątpliwości budzi również umieszczenie Muzeum Kinematografii w pałacu Scheiblerów. Mimo ekspozycji dotyczącej kinematografii główną atrakcją pozostają tam nadal bogate wnętrza, których charakter z pewnością nie współgra z filmowymi kamerami i projektorami eksponowanymi w sąsiednich pomieszczeniach. Umieszczenie dużego fotoplastykonu w dawnej sypialni było nieporozumieniem. Najtrafniejszym rozwiązaniem okazało się przeznaczenie willi Herbstów na muzeum prezentujące wystrój fabrykanckich rezydencji. Także pałac Poznańskich przy ul. Ogrodowej dobrze pełni swoją rolę.

Zabytkowe budowle są miejscem atrakcyjnym, ale wymagającym stałej dbałości i sukcesywnie prowadzonych pod nadzorem konserwatorskim prac renowacyjnych, co ze względu na problemy finansowe, z jakimi z reguły borykają się polskie muzea, nie zawsze ma miejsce. Muzeum Kinematografii i Muzeum Miasta Łodzi są placówkami miejskimi. Z tego powodu środki pieniężne jakimi dysponują są stosunkowo niewielkie w porównaniu z Muzeum Sztuki i jego oddziałem, Pałacem Herbsta w Łodzi, które podlegają

⁵⁶ J.A. Ojrzyński, *Historia Muzeum...*, s. 18.

Urzędowi Marszałkowskiemu. Ważnym współcześnie elementem jest dostosowywanie obiektu zabytkowego dla osób niepełnosprawnych – zamontowanie windy wraz ze wszystkimi urządzeniami pomocniczymi bywa problemem, ale przykład Muzeum Miasta wskazuje, że udaje się to z powodzeniem rozwiązać. Kolejną bolączką jest odpowiednie zabezpieczenie tkanki zabytkowej przy dużej liczbie zwiedzających. Istotnym problemem jest z pewnością brak odpowiednio obszernych przestrzeni magazynowych, pozwalających w dobrych warunkach przechowywać zbiory⁵⁷.

Naturalnie, dostrzec należy pozytywne aspekty sytuacji funkcjonowania placówek muzealnych w dawnych rezydencjach fabrykanckich. Uchroniło to zabytkowe obiekty przed postępującą dewastacją i pozwoliło na sfinansowanie kosztownych prac renowacyjnych – w przypadku willi Herbstów możliwe było jej kompleksowe odrestaurowanie. Dzięki funkcji muzealnej ich wnętrza są dostępne dla zwiedzających i stały się głównymi atrakcjami turystycznymi miasta, decydując w dużej mierze o jego wizerunku. Współczesne funkcjonowanie trzech, spośród czterech tu omówionych obiektów, jako znaczących muzeów o istotnej roli kulturotwórczej, w dużej zapewne mierze zadecydowało o tym, że w 2015 roku, na mocy rozporządzenia Prezydenta RP, wpisane one zostały na listę pomników historii – dotyczy to pałacu Poznańskich przy ul. Ogrodowej, pałacu Scheiblerów przy Placu Zwycięstwa oraz zespołu willowego Herbstów na Księżym Młynie⁵⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Bartczak Mirosław, *Pałac rodziny Scheiblerów przy Wodnym Rynku w Łodzi*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 1995, nr 2 (21), s. 9–16.
- Bartczak Mirosław, *Scheiblerowie. Historia rodu*, redakcja i uzupełnienia historyczne J. Jordan, Łódź 1999.
- Berbelska Dorota, *Powrót kolekcji. Nowa ekspozycja w pałacu Herbstów*, [w:] *Sztuka nie-dawna. Kolekcja w Muzeum*, red. A. Skalska, Łódź 2012.

⁵⁷ E. Miśkiewicz, *Wnętrza dziewiętnastowiecznych...*, s. 82.

⁵⁸ <https://www.uml.lodz.pl/miasto/aktualnosci/?news=27726> (dostęp: 22.02.2016).

- Berbelska Dorota, *Rezydencja „Księży Młyn”*, [w:] *Księży Młyn*, red. S. Pytlas, Łódź 1999, s. 91–102.
- Bładowska Ewa Magdalena, Stefankiewicz Elżbieta, *Nie tylko Scheiblerowie*, [w:] *Filmowy pałac ziemi obiecanej. W stronę muzeum. W stronę filmu*, red. E.M. Bładowska, Łódź 2011, s. 39–66.
- Błażewicz-Matwij Ewa, *Plafon sali balowej*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 1995, nr 2, s. 17.
- Grzelak Ewa, *Manufaktura*, [w:] *Imperium rodziny Poznańskich w Łodzi*, red. A. Machejek, Łódź 2010, s. 150–159.
- Jakóbczyk Maja, Pawlak Cezary, „Tyle naprawdę żyjemy, ile żyje pamięć o nas” *Gabinet Profesora Jana Karskiego w Muzeum Miasta Łodzi*, „TECHNE/TEXNH. Pismo łódzkich historyków sztuki” 2013, nr 1, s. 149–156.
- Mirosław Jaskulski, *Rodzina Poznańskich*, [w:] *Pałac Poznańskich w Łodzi*, red. R. Czubaczyński, Łódź 1995, s. 23–30.
- Kurc-Maj Paulina, *Jakie muzeum? – uwagi na temat historii Muzeum Sztuki w Łodzi*, [w:] *Muzeum Sztuki w Łodzi. Monografia*, t. 1, red. A. Jach, K. Słoboda, J. Sokołowska, M. Ziółkowska, Łódź 2015.
- Laurentowicz Małgorzata, *Rewitalizacja pałacu*, „Miscellanea Łódzkie” 2000, nr 17, s. 25–27.
- Laurentowicz Małgorzata, Budziarek Marek, *Zespół fabryczno-rezydencjonalny I. Poznańskiego*, [w:] *Siedziby muzealne w przemysłowych kompleksach zabytkowych Łodzi*, Europejskie Dni Dziedzictwa. Zabytkowe obiekty przemysłowe Łodzi, 19–20 września 1998 r., Łódź 1998, s. 115–119.
- Laurentowicz-Granas Małgorzata, *Pałac przy ul. Ogrodowej*, [w:] *Imperium rodziny Poznańskich w Łodzi*, red. A. Machejek, Łódź 2010, s. 69–107.
- Laurentowicz-Granas Małgorzata, *Rezydencja. Dzieje i twórcy*, [w:] *Pałac Poznańskich w Łodzi*, red. R. Czubaczyński, Łódź 1995, s. 31–40.
- Michalska Anna, *Nasze kino*, [w:] *Filmowy pałac ziemi obiecanej. W stronę muzeum. W stronę filmu*, red. E.M. Bładowska, Łódź 2011, s. 133–138.
- Minich Marian, *Szalone muzeum*, Łódź 1963.
- Miśkiewicz Edyta, *Wnętrza dziewiętnastowiecznych rezydencji fabrykanckich i ich adaptacja na muzea*, praca mgr. napisana w Katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem prof. dra hab. Krzysztofa Stefańskiego, Łódź 2015 (mps).
- Ojrzyński Jacek Antoni, *Historia Muzeum Sztuki w Łodzi*, [w:] *Muzeum Sztuki w Łodzi. Historia i wystawy*, konsultacje: U. Czartoryska, Łódź 1998.
- Ojrzyński Jacek Antoni, *Muzeum Sztuki w Łodzi a artyści łódzcy 1949–1956*, [w:] *Sztuka w Łodzi (3). Sztuka obok awangardy*. Materiały sesji naukowej

- Sztuka łódzka obok awangardy*, zorganizowanej przez Oddział Łódzki Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniach 18–19 listopada 2004 roku, Łódź 2005, s. 93–98.
- Pałac Muzeum*, red. R. Czubaczyński, Łódź 2003.
- Popławska Irena, *Architektura mieszkaniowa Łodzi w XIX wieku*, „Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki” 1992, t. 19.
- Popławska Irena, Szyburska Teresa, *Pałac łódzkiego przemysłowca z drugiej połowy XIX w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1969, t. 14, z. 1, s. 29–44.
- Poznański Maurycy (1868–1937)* [hasło], [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984–1985, oprac. J. Gorgolewski, s. 300–302.
- Stefankiewicz Elżbieta, *Pałac Karola i Anny Scheiblerów/Karl und Anna Scheibler-Palast in Lodz*, [w:] *Sztuka w Łodzi (4). Kunst in Lodz (4). Geyer, Scheibler i inni.../Geyer, Scheibler und die anderen...* Materiały seminarium naukowego *Wpływ narodów obszaru języka niemieckiego na rozwój sztuki w Łodzi*, zorganizowanego przez Łódzki Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniu 25 października 2005 roku, red. M. Wróblewska-Markiewicz i A. Lorenc-Karczewska, Łódź 2007, s. 41–60.
- Stefankiewicz Elżbieta, *Rezydencja*, [w:] *Filmowy pałac ziemi obiecanej. W stronę muzeum. W stronę filmu*, red. E.M. Bładowska, Łódź 2011, s. 69–132.
- Stefański Krzysztof, *Łódzkie wille fabrykanckie*, Łódź 2013.
- Stefański Krzysztof, *Wielkie rody fabrykanckie Łodzi i ich udział w ukształtowaniu oblicza miasta. Geyerowie, Scheiblerowie, Poznańscy, Heinzlowie, Kindermannowie*, Łódź 2014.
- Stefański Krzysztof, *Pałace rodziny Poznańskich i ich twórcy*, [w:] *Imperium rodziny Poznańskich. Przywrócone dziedzictwo czasu i miejsca*, red. M. Jakubczyk, K. Kuropatwa-Pik, C. Pawlak, Łódź 2012, s. 67–90.
- Stefański Krzysztof, Kusiński Jacek, *Łódź. Pałace i wille*, Łódź 2018.
- Szyburska Teresa, *Łódź. Osiedle domów dla robotników tzw. „Księży Młyn” i pałac Herbsta*, Dokumentacja historyczno-architektoniczna, Warszawa 1972 (mps w posiadaniu WUOZ w Łodzi).
- Szram Antoni, *Rzeczywisty sens programu konserwatorskiego w świetle zagadnień zabytkowej architektury łódzkiej XIX wieku*, [w:] *Sztuka 2 połowy XIX wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Łódź, listopad 1971, Warszawa 1973, s. 269–284.
- Świątkowska Maria, *Pałac-muzeum*, [w:] *Pałac Poznańskich w Łodzi*, red. R. Czubaczyński, Łódź 1995, s. 85–112.

<https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7.35136.24915613.renowacja-palacu-poznanskiego-farby-maja-zwiekszona-odpornosc.html> (dostęp: 10.02.2020).

<https://www.urbanity.pl/lodzkie/lodz/konczy-sie-remont-palacu-izraela-poznanskiego-za-40-mln-zl,w18364> (dostęp: 20.04.2020).

<https://dzienniklodzki.pl/ponad-7-mln-zl-na-remont-palacu-scheiblera-w-lodzi-zdjecia/ar/13136726> (dostęp: 10.02.2020).

<https://www.dzienniklodzki.pl/arttykul/8976689,remont-palacu-poznanskiego-za-20-mln-euro-prace-maja-ruszyc-w-2016-r-zdjecia,id,t.html> (dostęp: 10.10.2015).

https://www.pl.wikipedia.org/wiki/Joanna_Bojarska-Syrek (dostęp: 22.02.2016).

<https://www.uml.lodz.pl/miasto/aktualnosci/?news=27726> (dostęp: 10.02.2020).

ILUSTRACJE



1. Dawny pałac Maurycego Poznańskiego przy ul. Więckowskiego, obecnie siedziba główna Muzeum Sztuki – fasada. Fot. K. Stefański



2. Dawny pałac Maurycego Poznańskiego przy ul. Więckowskiego, obecnie siedziba główna Muzeum Sztuki – zrekonstruowana sala neoplastyczna. Fot. K. Stefański



3. Dawny pałac Maurycego Poznańskiego przy ul. Więckowskiego, obecnie siedziba główna Muzeum Sztuki – fragment przestrzeni ekspozycyjnej. Fot. K. Stefański



4. Willa Matyldy i Edwarda Herbstów na Księżym Młynie. Fot. archiwalna ze zbiorów Archiwum Państwowego w Łodzi



5. Dawna willa Matyldy i Edwarda Herbstów na Księżym Młynie, obecnie Muzeum Pałac Herbstów (oddział Muzeum Sztuki) – fragment salonu. Fot. K. Stefański



6. Dawna willa Matyldy i Edwarda Herbstów na Księżym Młynie, obecnie Muzeum Pałac Herbstów (oddział Muzeum Sztuki) – fragment sali balowej. Fot. K. Stefański



7. Dawna willa Matyldy i Edwarda Herbstów na Księżym Młynie, obecnie Muzeum Pałac Herbstów (oddział Muzeum Sztuki) – dawne stajnie przekształcone w galerię malarstwa XIX i początku XX wieku. Fot. K. Stefański



8. Dawny pałac Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, obecne Muzeum Miasta Łodzi – elewacja frontowa. Fot. K. Stefański



9. Dawny pałac Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, obecne Muzeum Miasta Łodzi – elewacja ogrodowa. Fot. K. Stefański



10. Dawny pałac Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, obecne Muzeum Miasta Łodzi – hol wejściowy. Fot. B. Szafrńska



11. Dawny pałac Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, obecne Muzeum Miasta Łodzi – jadalnia. Fot. B. Szafrńska



12. Dawny pałac Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, obecnie Muzeum Miasta Łodzi – sypialnia. Fot. B. Szafrńska



13. Pałac Scheiblerów przy Wodnym Rynku. Fot. archiwalna ze zbiorów Archiwum Państwowego w Łodzi



14. Dawny pałac Scheiblerów, obecne Muzeum Kinematografii przy Placu Zwycięstwa – jadalnia. Fot. E. Stefankiewicz



15. Dawny pałac Scheiblerów, obecne Muzeum Kinematografii przy Placu Zwycięstwa – fragment ekspozycji. Fot. E. Stefankiewicz